

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 20, 2021

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF ECONOMICS AND BUSINESS ADMINISTRATION

Volume 20, 2021

ТЕОРЕТИЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДЕЙВИД РИКАРДО В ИСТОРИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ*

ТЕОДОР СЕДЛАРСКИ

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Стопански факултет
Катедра Икономика*

e-mail: sedlarski@feb.uni-sofia.bg

Teodor Sedlarski. THE THEORETICAL CONTRIBUTIONS OF DAVID RICARDO IN THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

This article elaborates on the theoretical contributions of David Ricardo and the way they are introduced in the History of economic thought class. Ricardo's defining ideas in the realm of political economy like the Ricardian rent, the comparative advantage, the specie-flow mechanism, the steady-state, the unified methodology of the labour theory of value, and the natural wage are being discussed in the text in close connection to his lesser known contributions like Ricardo's Ingot Plan, the recommendation to nationalize the Bank of England and his stance in the bullionist controversy, as well as the Ricardian equivalence proposition. The discussion is preceded by a short note on Ricardo's life and work and concludes with an overview of his influence on next generations of economic thinkers.

Key words: political economy, Ricardian rent, comparative advantage, specie-flow mechanism, steady-state, labour theory of value, wage-fund doctrine, natural wage, Ricardo's Ingot Plan, bullionist controversy, Ricardian equivalence proposition.

JEL: B12, B31

* Статията се отпечатва с подкрепата на проект „Финансово заразяване, кризи и поведенчески финанси“ на вътрешния фонд Научни изследвания на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за 2021 г.

УВОД. ЖИЗНЕН ПЪТ НА ДЕЙВИД РИКАРДО¹

В тази статия е предложен възможен подход при представянето на теоретичните приноси на Дейвид Рикардо в учебния курс по Икономически теории. Определящите за политическата икономия идеи на Рикардо, като диференциалната рента, сравнителните предимства, автоматичното уравновесяване на платежния баланс, устойчивото състояние (steady state) на стопанството, приложението на единната методологическа основа на трудовата теория на стойността, „естествения закон“ за работната заплата, са обвързани в текста с по-малко известни негови приноси, като Рикардовия „план за кюлчетата“, препоръката му да се национализира Английската банка (Bank of England) и позицията му в „спора на булионистите“, Рикардовата еквивалентност. Темата е въведена с кратко представяне на живота и делото на Рикардо и завършва с обобщение на влиянието му върху следващите поколения икономически мислители.

Дейвид Рикардо е роден в Лондон на 18 април 1772 г. – трето от седемнадесетте деца на богатия борсов посредник Ейбрахам Рикардо. Предците на Рикардо са испански евреи, които емигрират заради гоненията на верска основа по време на инквизицията първоначално в Холандия², като по-късно, през 60-те години на XVIII век бащата на Рикардо се установява в Лондон.

От малък Рикардо се готви за брокерска кариера. След началното училище (12-годишен) е изпратен в кантората на чичо си в Амстердам, за да

¹ Вж. Тошкова, С. *Икономическите алтернативи*, София: Изд. Тракия-М, 1999, 112 – 129; Шумпетер, Й. *История на икономическия анализ*, Втори том, София: Изд. Прозорец, 1999, 319 – 348; 473 – 527; Бухолц, Т. *Живи идеи от мъртви икономисти*. София: ИК Христо Ботев, 1993 (1989), 78 – 104; Vaggi, G. & P. Groenewegen, *A Concise History of Economic Thought: From Mercantilism to Monetarism*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, 137 – 148; Kurz, H. D. “David Ricardo”, in: *Klassiker des ökonomischen Denkens*. Band 1. Heinz D. Kurz (Hrsg.), Verlag C.H. Beck oHG, München, 2008, 120 – 124; Eltis, W. “David Ricardo”, in: *Klassiker des ökonomischen Denkens*, Teil 1, Joachim Starbatty (Hrsg.), Nikol Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Hamburg, 2012, 188 – 207; Рикардо, Д. *За принципите на политическата икономия и данъчното облагане*, София: Изд. Партиздат, 1981; Ekelund, R. B. J. & R. F. Hebert, *A History of Economic Theory and Method*. New York: McGraw Hill International Editions, 1990, 145 – 170; Ricardo, D. *The Works and Correspondence of David Ricardo: Biographical Miscellany*. P. Sraffa & M. Dobb, Eds., Cambridge University Press, 1951; Бежарова К., Б. Велев и И. Пипев, *Икономически теории*, Пловдив: Изд. къща Хермес, 2006, 189 – 218; Ковачев, Здр., Вл. Владимиров, Ив. Илиев, З. Младенова, В. Гаргов, *Икономически теории*, Част първа, Университетско издателство Икономически университет – Варна, 1999, 141 – 167; Blaug, M. *Economic Theory in Retrospect*, Fifth edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 85 – 142; Албек, Х. & Т. Седларски, *Международна икономика*, София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – Стопански факултет, 2013, 22-49; Седларски, Т., *Икономически теории. История на икономическата мисъл*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.

² Вж. Тошкова, цит. произв., с. 111.

се обучава в борсови операции. На 14 години приключва с образованието си и става помощник на баща си. На 21 години се жени за християнката Присила Уилкинсон, поради което скъсва отношения със семейството си и с еврейската общност³.

Рикардо започва самостоятелна брокерска дейност със скромни средства, взети назаем. Бързо спечелва значително състояние от борсови спекулации и операции с държавни заеми. Участва в консорциумите на борсовите посредници, които реализират печалби при осигуряването на огромен финансов ресурс за английската корона по време на Наполеоновите войни⁴.

При търговията с държавни ценни книжа резултатът от сделките зависи от това как ще се развият военните действия. Четири дни преди битката при Ватерло английското правителство се опитва да събере пари чрез най-голямата емисия държавни облигации в тогавашната си история. Поради голямото предлагане на книжата и несигурния изход от битката стойността им бързо се понижава. Рикардо влага почти всичките си средства в държавните ценни книжа. Победата при Ватерло увеличава цената на книжата и Рикардо реализира най-голямата печалба в кариерата си.

В началото на XIX век Рикардо е вече крупна фигура в лондонските финансови среди, един от най-богатите хора на лондонското Сити и безспорно най-богатият икономист на епохата⁵. Успехът му на борсата се приписва и на принципа, от който се ръководи при търговията на финансовите пазари, че текущите събития не оказват влияние върху дългосрочното развитие на борсовите курсове, а тенденциите в движението им се определят от основни икономически дадености⁶.

Рикардо посвещава все по-голяма част от времето си на научна работа. Първоначално неговите научни интереси са свързани с естествените науки – физика, химия, геология и математика. Постепенно вниманието му се концентрира в областта на икономическите изследвания, на които той се отдава изцяло. Решаваща роля за това изиграва случайното му запознаване с книгата на Адам Смит „Богатството на народите“, докато е на скучна почивка през 1799 г. в курорта Бат (подобно на самия Адам Смит, който започва да пише своята книга по време на скучен престой във Франция)⁷.

Силно влияние за формирането на неговите теоретични икономически възгледи оказва дългогодишното му познание с икономистите *Томас Малтус* и *Джеймс Мил* (баща на Джон Стюарт Мил). Многочислените теоретични спорове в активната кореспонденция с първия ще доведат до

³ Вж. Ricardo, 1951, 22 – 28.

⁴ Вж. Eltis, цит. произв., с. 188.

⁵ Срв. с Kurz, цит. произв., 120 – 121.

⁶ Вж. Eltis, цит. произв., с. 188.

⁷ Вж. Buchholz, цит. произв., с. 41; Eltis, цит. произв., с. 189.

формирането на „доста убедителна теория“ по думите на самия Рикардо, а вторият със своето упорство ще накара Рикардо да събере и публикува теоретичните си прозрения в книга⁸.

Първата икономическа статия (памфлет) на Рикардо е отпечатана през 1809 г. в *Morning Chronicle* под заглавието „Цената на златото“. Година по-късно излиза от печат и есето „Високата цена на златото, доказателство за обезценяването на банкнотите“, спечелило на Рикардо обществено внимание и респекта на интелектуалните среди. С публикациите си, посветени на практическите проблеми на парите, кредита и разстроено парично обращение, Рикардо се включва активно в първия голям обществен дебат на икономическа тема в историята – т.нар. *bullionist controversy*. През 1815 г., когато в парламента възниква въпросът за „житните закони“, Рикардо публикува своето „Есе за въздействието на ниската цена на житото върху печалбите от стоките“, станало известно и като „*Essay on Profits*“.

По това време Рикардо решава да се оттегли от борсата и да инвестира състоянието си в недвижимо имущество, умело прилагайки на практика своите теоретични изводи за неизбежното нарастване на цената на земята поради увеличаването на относителната ѝ оскъдност в растяща икономика⁹. През 1817 г. публикува основния си труд „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“ (англ. „*On the Principles of Political Economy and Taxation*“).

В „Принципите“ науката политическа икономия добива завършен вид като система от знания за икономическите закономерности в обществото. През 1819 г. става независим член на парламента, участва енергично в икономическите дискусии, главно по теми, свързани с паричното обращение и държавните финанси. Застъпва се за граждански свободи, тайни избори, равнопоставеност на вероизповеданията¹⁰. Известен става планът му да бъде погасен неимоверно разрасналият се по време на войните с Наполеон държавен дълг чрез еднократен данък върху имуществото. Според него подобен данък не би намалил размера на съвкупното благосъстояние на обществото. Едрите собственици на капитал и на земя (като самия него) не биха били ощетени от еднократния данък, тъй като *сегашната стойност* (англ. *present value*) на бъдещите текущи данъци върху имуществото, събирани за покриване на лихвените и погасителните вноски, би била равна на еднократно отнетата в настоящия момент стойност (срв. с т.нар. **еквивалентност на Рикардо**, англ. *Ricardian equivalence proposition*). Спестяването обаче на редовни данъчни вноски на арендаторите за покриване на лихвените плащания (които при изплащане на дълга веднага не биха били не-

⁸ Вж. Kurz, цит. произв., с. 121.

⁹ Вж. Kurz, цит. произв., с. 122.

¹⁰ Вж. Eltis, цит. произв., с. 189.

обходими) би увеличило разполагаемата печалба за инвестиции и би довело до бърз икономически растеж. Планът не се осъществява на практика¹¹.

От 1821 г. е член на влиятелния „Political Economy Club“ в Лондон. Един от последните трудове, които подготвя за публикуване, е „План за учредяване на национална банка“ (1823), отпечатан след смъртта му. В него Рикардо се застъпва за отнемане на правомощията на частната (чак до 1946 г.) Bank of England и прехвърлянето им към независима национална банка, която единствено да има право да печата банкноти. Възгледите му оказват съществено влияние върху т.нар. *валутна школа* (англ. *currency school*¹²) в политическата икономия¹³. Рикардо умира внезапно на 11 септември 1823 г. от възпаление на средното ухо. Но дори и в последните седмици от живота си той продължава да работи върху своя труд, посветен на абсолютната стойност, който е публикуван за пръв път през XX век в събраните трудове на Рикардо под редакцията на Пиеро Срафа – „Бележки за абсолютната и разменната стойност“¹⁴. Остава скромнен до края на живота си, няма самочувствието на голям теоретик, както споделя с приятеля си Джеймс Мил¹⁵.

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ УСЛОВИЯ НА ЕПОХАТА

В периода между публикуването на „Богатството на народите“ от Адам Смит и написването на „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“ в Европа са настъпили значителни промени, най-вече след Френската революция от 1789 г. и последвалите я войни от 1793 до 1815 г. Вследствие на тях феодализмът попада под силен натиск в цялата западна част на континента¹⁶. В Англия е в ход отхвърляне на остатъците от стария феодален ред, запазени след Революцията и Реставрацията (1642 – 1660 г.)¹⁷. Протича преход от манифактурно към индустриално производство, бързо развитие на капитала и промишлената буржоазия, независимите дребни селски стопанства биват заместени от едри земевладелски форми¹⁸.

Континенталната блокада, наложена на Англия от Наполеон, повиша-

¹¹ Срв. с Kurz, цит. произв., с. 123; Eltis, цит. произв., 204 – 205.

¹² Вж. Седларски, Т. „Монетаристко развитие на теорията на търсенето на пари“. – *Годишник на Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*, том 11, 2013, 207 – 226.

¹³ Срв. с Неновски, Н. *Свободните пари*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2001, с. 42.

¹⁴ Vaggi & Groenewegen, цит. произв., 137 – 138.

¹⁵ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 111.

¹⁶ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 113.

¹⁷ Срв. с темата за А. Смит в Седларски, *Икономически теории*, 2015, 67 – 85.

¹⁸ Срв. с Тошкова, цит. произв., 113 – 114; Ковачев и колектив, цит. произв., 141 – 142.

ва цените на зърнените храни в Англия. С падането на Наполеон от власт (след битката при Ватерло, 1815 г.) и възстановяването в Европа на нормални търговски отношения започва внос на огромни количества пшеница в Англия. Влиятелната английска земевладелска аристокрация се стреми да ограничи вноса на евтина пшеница и да запази цените на зърното, което ѝ гарантира високи рентни доходи. Тя успява да наложи в парламента гласуването на т.нар. *житни закони*, предвиждащи високи мита за вноса на зърнени храни. Приетите закони оскъпяват вносните суровини, хранителните изделия, а с това практически вдигат и цените на всички стоки¹⁹. Срещу законите остро се противопоставят представителите на промишления капитал, тъй като скъпото зърно повишава номиналното равнище на работните заплати и намалява печалбите и конкурентоспособността на английската индустрия. Рикардо защитава теоретично именно техните интереси в степента, в която според него те съответстват на развитието на производството и увеличаването на богатството на нацията, в своето „Есе за въздействието на ниската цена на житото върху печалбите от стоките“. Тъй като според Рикардо печалбите са източникът на натрупването на капитал и двигател на разширяването на производството, налагането на такива ограничения върху вноса би намалило инвестициите и икономическия растеж²⁰. От този момент нататък въпросът за *зависимостта между разпределението на доходите и икономическия растеж* става една от най-значимите теми на политическата икономия, определяща актуалния икономически дебат и до днес²¹. Малтус опонира на тази гледна точка. Рентата има позитивен ефект върху търсенето и от тук върху производството и печалбите. Противоположните гледни точки на Малтус и Рикардо са отражение на конфликтните интереси на аристокрацията (едрите земевладелци, за които високите цени на житото и високата рента са изгодни) и индустриалците (стремящи се към ниски цени на основните стоки, с което да се избегне натискът за увеличаване на заплатите и намаляване на печалбите)²².

¹⁹ Срв. с Албек, Х. & Т. Седларски, *Международна икономика*. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – Стопански факултет, 2013, 36 – 43.

²⁰ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 113; Ковачев и колектив, цит. произв., с. 143, 150.

²¹ Kurz, цит. произв., с. 121. Вж. например книгите на Нобеловия лауреат по икономика Джоузеф Стиглиц „Цената на неравенството“ (Стиглиц, Дж., „Цената на неравенството. Как днешното разделено общество застрашава бъдещето си“, София: Изд. Изток–Запад, 2014) и „Голямото разделение“ (Стиглиц, Дж., „Голямото разделение. Неравните общества и какво можем да направим за тях“, София: Изд. Изток–Запад, 2016), както и нашумялото изледване на френския икономист Томас Пикети „Капиталът през 21 век“ (Picketty, T. *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014).

²² Вж. Vaggi & Groenewegen, цит. произв., 137-138; Dorfman, R. „Thomas Robert Malthus and David Ricardo“. – *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, 1989, 153 – 164, с. 158.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА

В трудовете на Рикардо класическата политическа икономия достига своята зрялост²³. Той издига нивото на научна абстракция²⁴, прониква в общите закономерности на функциониране на различните сфери на стопанството, във взаимовръзките между отделните икономически категории²⁵. Поставя теоретичната система на икономиката върху **единната методологическа основа** на *трудова* теория за стойността (убеден е, че преодолява дуализма на Смит по отношение на определянето на стойността)²⁶.

Както и останалите представители на класическата школа в политическата икономия, Рикардо вярва в съществуването на *обективни закони на естествения ред* в стопанския живот – вечни и неизменни, подобно на законите в природата (методът му е подчертано надисторичен, като в това отношение отива по-далеч от всички големи представители на икономическата мисъл през XVII, XVIII и XIX век). Неумолимите закони на джунглата (мотивиращата сила на глада, възстановяващото се по автоматичен начин равновесие на броя на хищниците и тревопасните животни на дадена територия) властват и над обществените икономически отношения. Ето защо Рикардо вижда в стопанската сфера „естествен закон за работната заплата“, „автоматичен процес на уравновесяване на търговския баланс“ и пр. (*вж. връзката между класическата политическа икономия и теорията за естествения подбор на Чарлз Дарвин*²⁷).

В центъра на научните търсения на Рикардо стои проблемът за механизмите на **разпределение на националния доход** между различните класи в обществото (земевладелци, собственици на капитал и работници²⁸): „Да се определят законите, които управляват това разпределение, е главна задача на политическата икономия, както и да са обогатили тази наука изследва-

²³ „Дейвид Рикардо е без съмнение най-видният представител на класическата политическа икономия“, Roll, E. *A History of Economic Thought*. Paperback: Faber & Faber, 1992, с. 176.

²⁴ Рикардо защитава изгражданата от него икономическа теория от „редовните обвинения“ на хора, „които ценят само фактите, но не и теорията“. Според него те „не са в състояние да пресяват своите факти. Те по необходимост са лековерни, тъй като не притежават система от ориентири“ (Ricardo, 1951, Vol. III, с. 160, 181; вж. Kurz, цит. произв., с. 125).

²⁵ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 114.

²⁶ „Нищо не е пораждало толкова грешки и разногласия в тази наука, както именно неопределеността на понятията, които са се свързвали с думата ‘стойност’“ (цит. по Тошкова, цит. произв., с. 115).

²⁷ Вж. Frank, R. H. *The Darwin Economy: Liberty, Competition, and the Common Good*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2011; Polanyi, K. *The Great Transformation. Politische und ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaftssystemen*. Frankfurt am M.: Suhrkamp, 1990 (1944), 159 – 160 и Шпенглер, О. *Залезът на Запада. Опит за морфология на световната история*, София: Изд. Лик, 1995.

²⁸ Вж. Kurz, цит. произв., с. 122.

нията на Тюрго, Стюард, Смит, Сей, Сисмонди и др., все пак обясненията, които те дават относно естественото движение на рентата, печалбата и работната заплата, са твърде малко удовлетворителни.²⁹

Съществените особености на метода на Рикардо в икономическите изследвания могат да бъдат обобщени както следва:

- Рикардо разглежда икономиката като сложна *саморегулираща се система*, подчинена на действието на *обективни и естествени закони*, и търси *условията за равновесието* на системата.
- Използва *дедуктивния метод* – прилага аналитични *модели*, базира се на редица *опростяващи допускания*. Тръгвайки от дадено изходно положение, Рикардо извежда по дедуктивен път все по-сложни и конкретни закономерности, абстрахира се от несъщественото.
- В основата на своята теоретична система Рикардо поставя закона за *трудова стойност*, който гласи, че стойността на стоките се определя от *изразходваното работно време* за производството им.
- Прилага широко количествения подход при анализа на икономическите явления, т.е. промяната в съотношенията на определени величини³⁰.

ИКОНОМИЧЕСКИ ТЕОРИИ НА ДЕЙВИД РИКАРДО

ТЕОРИЯ ЗА СТОЙНОСТТА

Главен фактор в теорията за стойността на Рикардо е трудът: „Трудът е основата на всяка стойност и [...] относителното количество труд определя (почти изключително) относителната стойност на стоките“³¹. Той смята, че стойността на стоките „не зависи от нормата на печалбата, нито от нормата на работната заплата, нито от рентата, а от цялото количество труд, необходимо за производството и доставката им на пазара“³².

За мярка на количеството труд, вплътен в стоките, Рикардо приема *работното време*: „Стойността на стоката или количеството на всяка друга стока, срещу която се разменя тя, зависи от относителното количество труд, което е необходимо за нейното производство, а не от по-голямото или по-малкото възнаграждение, което се плаща за този труд“³³. „Всяко увеличение на количеството труд увеличава стойността на стоката, върху която

²⁹ Цит. по Тошкова, цит. произв., 112 – 113. Срв. с Ковачев и колектив, цит. произв., с. 143.

³⁰ Ковачев и колектив, цит. произв., 147 – 149.

³¹ Ricardo, D. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray, 1981 (1817), с. 40.

³² Ricardo, 1981, с. 90.

³³ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 115; Вж. Eltis, цит. произв., 198 – 199.

този труд е упражнен, както и всяко намаляване на количеството труд намалява стойността на стоката³⁴.

Изключение от това правило са т.нар. **невъзпроизводими стоки** (вино от скъпа реколта, произведения на изкуството на големи майстори и др.), чиято стойност се определя от *редкостта* им. Техните цени са монополни, тъй като количеството им не може да се увеличи чрез допълнителен труд: „Има някои стоки, чиято стойност се определя само от оскъдността им. Независимо от количеството труд, вложено в тяхното производство, количеството им не може да се повиши и за това стойността им не може да бъде намалена от повишено предлагане“. Разменната стойност на подобни стоки зависи единствено от богатството и предпочитанията на лицата, желаещи да ги притежават. Но това изключение от правилото е маловажно за Рикардо, тъй като³⁵ „...в масата на стоките, ежедневно разменящи се на пазара, тези стоки съставляват съвсем незначителна част.“³⁶

Стойността на стоките се регулира не от индивидуалния труд (една стока се изработва за различно време от дребния занаятчия, от работника в манифактурата и от работника във фабриката), а в зависимост от необходимия за производството ѝ труд **при най-неблагоприятни условия** в обществото (*срв. с логиката, залегнала в теорията за диференциалната рента, представена на следващите страници*).

Освен количеството вложен труд роля при определяне на стойността играе и качеството му. На пазара изразходеното количество труд от различни категории (качество) се свежда до определени часове прост труд „с достатъчна за практическите цели точност и в значителна степен зависи от сравнителното изкуство на работника и напрегнатостта на изпълнявания от него труд... Един път установила се, скълата се подлага на незначителни изменения. Ако един ден труд на златарския работник струва повече от един ден труд на обикновения (прост) работник, то това отношение е вече отдавна установено и заело своето надлежно място в скълата на стойността.“³⁷

Рикардо запазва разграничението, въведено от Пети и Смит, между „естествена“ и „пазарна цена“. Естествената цена на една стока покрива всички нормални разходи за производството ѝ – за заплати, суровини, изхвърляне на постоянния капитал (амортизация), както и нормалното олихвяване на собствения капитал. В случай, че пазарната цена, която по принцип гравитира около естествената, бъде отклонена от стойностите на последната от случайни фактори, поведението на икономическите актьори, водени

³⁴ Ricardo, D. *The Works of David Ricardo*, Esq., M.P.: With a Notice of the Life and Writings of the Author. In: J. R. McCulloch, ed. London: John Murray, 1999, с. 11.

³⁵ Вж. Ekelund & Hebert, цит. произв., с. 150.

³⁶ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 117.

³⁷ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 118.

от собствения им интерес, ще премахне несъответствието. Ако пазарната цена е например над естествената, това ще доведе до по-големи печалби (по-голяма възвръщаемост на капитала, вложен в производството на дадената стока), което ще привлече допълнителни капитали и работна ръка, увеличавайки предлагането и намалявайки пазарната цена отново до нивото на естествената. Ето защо, според Рикардо, икономическият анализ трябва да се абстрахира от временното влияние на случайните фактори – подобно на препоръката на Пети и Смит – и да се концентрира върху „законите“, „които определят естествените цени, естествените заплати и естествените печалби“³⁸.

Оръдията на труда не участват в създаването на нова стойност като равнопоставен фактор на производството, а само **пренасят стойността** на минал труд в новия продукт, т.нар. пренесена капиталова стойност: „Стойността на стоките се влияе не само от непосредствено приложения труд, но също така и от труда, вложен в оръдията, инструментите и сградите, с които се подпомага този труд.“³⁹ (срв. с *по-късната теория на стойността на Маркс*). Рикардо извежда двата канала на влиянието на капитала върху стойността на стоките: 1) капиталът, използван за производството, придава (пренася) допълнителна стойност на продукта; и 2) капиталът, използван за единица време, трябва да бъде компенсирани (най-малко с лихвата, която би се начислила върху него при финансова инвестиция).

Рикардо стига до извода, че различното съотношение между труд и капитал, както и различната дълготрайност и скорост на обращение на капитала съществено модифицират стойността⁴⁰. Ако нормата на печалбата е висока (т.е. нивото на заплатите е ниско), по-евтини стават стоки, произведени със сравнително голямо количество труд и сравнително малко постоянен капитал, тъй като при допускането за еднаква възвръщаемост на всички капиталови вложения, авансираният капитал трябва да бъде компенсирани най-малко с лихвите и лихволихвите. „Обстоятелството, че печалбите растат съобразно формулата за сложна лихва, е отговорно за голяма част от трудностите“⁴¹. От аналитична гледна точка става ясно, че Рикардо е принуден в крайна сметка да базира стойността върху „естествената“ цена на труда и капитала⁴². „Естествената цена“ от своя страна се определя тъкмо

³⁸ Ricardo, 1951, Vol. I, с. 92; срв. с Kurz, цит. произв., с. 126.

³⁹ Ricardo, 1981, с. 44; срв. с Тошкова, цит. произв., с. 116.

⁴⁰ Вж. Ковачев и колектив, цит. произв., с. 154; срв. с Шумпетер, цит. произв., 323 – 326.

⁴¹ Ricardo, 1951, Vol. 9, с. 387; вж. Kurz, цит. произв., с. 131.

⁴² Според някои изследователи се оказва, че разликата между теорията на Рикардо и тази на Смит („догмата“), която той критикува, е в това, че първият изключва рентата от разходите (срв. с Шумпетер, цит. произв., 319 – 326; Ковачев и колектив, цит. произв., с. 157; Седларски, *Икономически теории*, с. 78).

от тази величина, която Рикардо се стреми да определи чрез нея – нормата на печалбата. И на смъртното си легло той продължава да работи за избягването на това циклично обяснение⁴³.

У Рикардо отново откриваме, както по-рано в икономическата мисъл, разграничението между потребителна стойност (близка по съдържание до съвременната икономическа концепция за *полезност*) и **разменна стойност**: „Полезността на вещите представлява безспорно основа на стойността, но степента на полезност не може да бъде мярка за стойността“⁴⁴. „Стоката, произведена с голяма трудност, винаги ще бъде по-скъпа от стоката, произведена лесно, дори всички хора единодушно да смятат, че последната е по-полезна от първата.“⁴⁵ – т.е. *полезността е предпоставка за съществуването на разменна стойност*, но не определя размера ѝ.

ТЕОРИЯ ЗА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО

За самия Рикардо главните му теоретични приноси са свързани с изследването на разпределението на доходите в националното стопанство. Той изгражда своята теория за разпределението отново на основата на трудовата теория за стойността – стойността (създадена от труда) на обществения продукт (съвкупността от всички стоки) се разпада *впоследствие* на доходи (заплати, печалби, ренти)⁴⁶. Рикардо основава разсъжденията си на две опростяващи допускания: 1) заплатите представляват селскостопански продукти за прехраната на работниците; 2) производството започва първоначално без фиксиран капитал, а само с променлив, състоящ се от заплатите, предплатени на работниците от капиталистите (т.нар. *wage-fund doctrine*, характерна за представителите на класическата политическа икономия)⁴⁷. Изходно положение в анализа е формулираният от Рикардо закон за работната заплата.

Работната заплата се равнява на стойността на средствата, необходими за съществуването на работника и неговото семейство: „Както и всички други предмети, които се купуват и продават... трудът има своя естествена и своя пазарна цена. Естествената цена на труда е тази, която е необходима на работниците да съществуват и да продължават своя род, без увеличение или намаляване на техния брой.“⁴⁸ Т.е. работната заплата като пазарна цена на

⁴³ Вж. Kurz, цит. произв., с. 131.

⁴⁴ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 116.

⁴⁵ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 116.

⁴⁶ Вж. Ковачев и колектив, цит. произв., с. 152; срв. с Шумпетер, цит. произв., 323 – 325, 334.

⁴⁷ Вж. Vaggi & Groenewegen, цит. произв., с. 139.

⁴⁸ Ricardo, 1951, с. 92; срв. с Тошкова, цит. произв., с. 119; Kurz, цит. произв., с. 130; Eltis, цит. произв., с. 199.

труда може и да се отклонява кратковременно от нормалната си стойност, но „естественият закон“ я връща обратно на нивото на физическия минимум за оцеляване (Рикардо приема за валиден *Малтусовия закон за народонаселението*⁴⁹) – когато работническите семейства се замогнат, те увеличават раждаемостта, след което натискът на нарасналото предлагане на работна ръка (порасналите деца от работнически семейства) отново смъква възнагражденията⁵⁰. Изключение са условията на устойчив икономически растеж, при които една страна може да просперира със заплати, значително надвишаващи естественото равнище – ако нормата на печалбата също е достатъчно висока, за да стимулира допълнително натрупване на капитал, което да „поема“ увеличеното количество работна сила. Такова развитие е възможно при ниска естествена работна заплата в резултат на ниски цени на земеделската продукция и на манифактурните стоки от първа необходимост⁵¹.

С относителното намаляване на добивите в селското стопанство обаче (вж. *обяснението на диференциалната рента по-долу*) естествената заплата започва да се увеличава (минимумът средства за съществуване на работниците се оскъпява, т.е. *естествената цена на труда* (заплатата) също расте по необходимост⁵²), намалявайки излишъка от производството, който остава в ръцете на арендаторите като печалба. С това се слага край на стимулите за натрупване на капитал и увеличаване на населението – икономиката преминава в **стационарно състояние** (англ. *stationary state*). В него целият излишък над заплатите се изплаща на собствениците на земята⁵³. Според Рикардо, (1) увеличението на населението води до по-голямо търсене на храна, което от своя страна (2) разширява стопанската дейност върху по-малко плодородните земи, което (3) повишава разходите и цените на земеделските продукти, което (4) оскъпява прехраната, което (5) води до увеличаване на заплатите на работниците, което (6) намалява печалбите за предприемачите и (7) има за следствие по-високи рентни плащания за собствениците на най-добрите земи⁵⁴.

Рикардо различава **номинална** и **действителна (реална) работна заплата**: „способността на работника да издържа себе си и семейството си,

⁴⁹ Срв. с Kurz, цит. произв., с. 130.

⁵⁰ Срв. с Eltis, цит. произв., с. 201.

⁵¹ Срв. с Eltis, цит. произв., 201 – 202

⁵² Вж. Eltis, цит. произв., 198 – 200.

⁵³ „Когато заплатите ... се изравнят с общите приходи на арендатора, натрупването пресъхва; защото никой капитал не може да реализира печалба и не може да се прояви допълнително търсене на труд, следователно населението вече е достигнало връхната си точка. В действителност обаче много преди този период твърде ниската норма на печалба вече ще е прекратила всяко натрупване и почти целият продукт в страната, след като се заплати дължимото на работниците, ще е собственост на земевладелците и получателите на такси и данъци“ (Ricardo, 1951, с. 120; цит. по Eltis, цит. произв., с. 202).

⁵⁴ Вж. Buchholz, цит. произв., с. 46.

така че броят на работниците да не намалява, зависи не от количеството пари, които той получава във вид на работна заплата, а от количеството храна, от предметите от жизнена необходимост и за удобство... които може да купи с тези пари.⁵⁵ Рикардо счита, че грижите на държавата и помощите за бедните не са в състояние да променят положението на работниците⁵⁶. Той отхвърля всякакви мерки за регулиране на работните заплати, заявявайки, че „работната заплата трябва да бъде предоставена на честната и свободна конкуренция на пазара и никога не трябва да се контролира чрез намеса на законодателството“⁵⁷.

Поземлената рента според Рикардо е „само онзи дял от продукта на земята, който се плаща на земевладелеца за използване на първичните и неразрушими сили на почвата“⁵⁸. В теорията на Рикардо рентата е представена като пасивен излишък, разлика между стойността на продукцията (определена от разхода на труд при най-лоши условия) и действителните разходи за нея. Рикардо твърди, че рентата е резултат от повишаването на цената на селскостопанската продукция, а не обратното. Според него величината на стойността определя величината на рентата⁵⁹. Рентата е част от печалбата, вид *свръхпечалба*, която фермерите (предприемачи) дължат на земевладелците по силата на монопола на частната собственост в земеделието⁶⁰.

Рикардо анализира *диференциалната рента* (или англ. *Ricardian rent*) – резултат от разликите в плодородието на обработваемата земя. С нарастването на населението хората са принудени да включват в обработка и най-нискокачествените земи, като процесът винаги е в посока от най-добрите към най-лошите участъци (т.е. към такива, на които продуктът се получава с повече разход на труд). „Когато с развитието на обществото постъпва в обработка земя от втори разред по плодородие, от земята от първи разред възниква рента и величината на тази рента ще зависи от разликата в качеството на тези две земи.“⁶¹ Стойността на цялата селскостопанска продукция в страната се определя от производствените разходи на най-лошите участъци земя, които са включени последни в обработката (наречени поради това „*пределни*“ земи), като тези участъци носят само нормална печалба, но не дават рента. Фермерите (предприемачите) на добрите и средните по качество участъци ще получават по-голяма по размер печалба от фермерите, обработващи лошите земи⁶². Тъй като те се конкурират помежду си за

⁵⁵ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 119.

⁵⁶ Ковачев и колектив, цит. произв., 158 – 159.

⁵⁷ Ricardo, 1981, с. 107.

⁵⁸ Ricardo, 1981, с. 74.

⁵⁹ Ковачев и колектив, цит. произв., 156 – 157.

⁶⁰ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 120.

⁶¹ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 121.

⁶² Срв. с Kurz, цит. произв., 128 – 129.

ограниченото количество плодородни земи, собственост на земевладелците, добрите участъци ще бъдат получени от готовите да платят най-голяма рента на съответния собственик. Тази рента в крайна сметка ще се изравни със свръхпечалбата над „нормалната“ печалба от по-малко плодородните земи⁶³ (според някои автори теорията на Рикардо за намаляващото плодородие на земите става основа на неокласическия (маржиналистки) закон за *намаляващата пределна производителност* на всички фактори на производството – т.е. и на труда и капитала – във всички отрасли на стопанството. По този начин цените и разпределението на доходите в икономиката се подчиняват на принципа на универсалната *оскъдност*⁶⁴). Рикардо не е съгласен със становището на Смит, че рентата е израз на щедростта на природата (допълнителен продукт в резултат на действието на природните сили). За него тя е причинена от „скъперничеството на природата“ – рента се плаща само защото няма достатъчно първокласни земи за обработка, а в случай, че количеството им би било неограничено, не би се плащала и рента „...заради вече изложените причини, поради които и за използването на въздуха и водата или други природни дадености, които са налични в неизчерпаеми количества, не се плаща нищо“⁶⁵. Рентата не може да е съставна част от цената, тъй като цената се определя от разходите за производство върху пределните участъци земя, за които не се плаща рента.

Печалбата, според Рикардо, е „онова количество от продукта на земята, което остава след като се плати на земевладелеца и работника“⁶⁶. Повишението на работната заплата не би повишило цените на стоките, а само би намалило печалбите. В рамките на трудовата теория за стойността Рикардо представя печалбата като: 1) *възнаграждение* за минал труд, вложен в създаването на капитала и 2) *удръжка* от стойността, създадена от труда на работника: от стойността се отделя една част за работна заплата (равна на минимума средства за съществуване на работниците), а остатъкът се задържа от предприемача като печалба⁶⁷.

Следователно печалбата и работната заплата се намират в обратнопропорционална зависимост. Това е Рикардовият *фундаментален закон за разпределението на доходите*. „Колкото по-голям е делът от производствения резултат, който бива даден на работниците, толкова по-малка е нормата на печалбата и обратно“⁶⁸ (*срв. с отношението между рентата и работната*

⁶³ Вж. Eltis, цит. произв., с. 193.

⁶⁴ Срв. с Kurz, Op.Cit., 129 – 130.

⁶⁵ Ricardo, 1951, Vol. I, с. 69; Ковачев и колектив, цит. произв., 156 – 157; вж. Kurz, цит. произв., с. 128.

⁶⁶ Ricardo, 1981, с. 113.

⁶⁷ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 120.

⁶⁸ Ricardo, 1951, Vol. III, с. 194; срв. с Ковачев и колектив, цит. произв., с. 155; Kurz, цит. произв., с. 126, 127.

заплата при Уилям Пети⁶⁹ по-рано). При Рикардо печалбата е основна форма на добавъчната стойност. „[Н]еуморното желание на всички притежатели на капитал да изоставят някое по-малко доходоносно начинание в полза на друго, по-изгодно, води до силна тенденция към изравняване на нормата на печалбата на всички“⁷⁰. Тази тенденция се подкрепя допълнително от дейността на bankerите, които предоставят „течен капитал“ – големи ликвидни фондове на инвеститорите, търсещи най-рентабилните приложения на капитала. Определянето на нормата на печалбата в даден момент и нейното изменение във времето остава основен проблем в творчеството на Рикардо и в политическата икономия въобще (вж. *пространното развитие на темата по-късно в творчеството на Карл Маркс*).

Рикардо разглежда печалбата като фактор, определящ скоростта на натрупване на капитала и двигател на производството и икономическия растеж. Тя придобива значение на ключова променлива в икономическата му теоретична система. Както видяхме, Рикардо счита, че „естествената тенденция на печалбата е да спада, защото с прогреса на обществото и нарастването на богатството нужното допълнително количество храна се получава чрез изразходване на все повече и повече труд“⁷¹. Това повишава цените на предметите от първа необходимост и равнището на работната заплата, което намалява печалбата⁷². Рикардо излага основите на своята теория на разпределението първоначално в „Есе за влиянието на цената на зърното върху печалбите от капитала“ (Essay on the Influence of the Price of Corn on the Profits of Stock”, 1815 г.), като я развива по-късно в „Принципи на политическата икономия и данъчното облагане“. Опростено аргументацията на Рикардо може да бъде представена както следва⁷³.

Излишъци на зърно от най-плодородните и от най-неплодородните земи
(всички стойности са в единици тегло за зърно)

	Реколта	Заплати	Излишък	Излишък/Заплати
Най-плодородна земя (А)	150	100	50	50%
Много плодородна земя (В)	140	100	40	40%
Плодородна земя (С)	130	100	30	30%
Неплодородна земя (D)	120	100	20	20%
Пределна земя (Е)	110	100	10	10%

⁶⁹ Вж. Седларски, *Икономически теории*, с. 48 – 51.

⁷⁰ Ricardo, 1951, Vol. I, с. 88 (цит. по Kurz, цит. произв., с. 125).

⁷¹ Ricardo, 1981, с. 121.

⁷² Вж. Ricardo, 1951, Vol. I, с. 120; срв. с Kurz, цит. произв., с. 129.

⁷³ Вж. Eltis, цит. произв., с. 192.

Най-неплодородната земя, която се налага да бъде използвана при даденото търсене на зърно (хранителни стоки), носи само минимална рента на своите собственици поради слабата им преговорна позиция (не предлагат нищо, което да е ценено поради оскъдността му – земята им ще се превърне в оскъдна, едва когато търсенето нарасне толкова, че и земите с това ниво на плодородие станат недостатъчни за производството и в обработка се включат земи с още по-лошо качество). Стойността на тази рента може да се пренебрегне и следователно целият излишък на реколтата над заплатите на работниците се изплаща като печалба на поземлените предприемачи (наемателите на земята). Капиталът за започване на производството се равнява на разходите за заплати (100), които предприемачите са изразходвали (*авансирани*) по време на обработката на земята, засяването и т.н. Ако се обработват само земи А и В, на наемателите на пределните земи (В) няма да се налага да плащат рента и целият излишък (40) над заплатите (100) ще бъде печалба върху така дефинирания капитал ($40/100 = 40\%$). На по-плодородните земи (А) ще бъде реализиран по-голям излишък над заплатите – 50%, но в този случай наемателите ще трябва да заделят 10% за собствениците на качествената земя, за да продължат да я ползват и в следващия период. Т.е. и за А, и за В нормата на печалбата ще бъде една и съща – 40%.

Сума на заплатите, печалбите и рентите, когато се обработват само земи А и В
(всички стойности са в единици тегло за зърно)

Земя	Реколта	Заплати	Излишък	Рента	Рента/Реколта	Печалба
А	150	100	50	10	6,67%	40
В	140	100	40	0	0	40
Общо	290	200	90	10	3,45%	80

В случай, че населението и капиталовият запас се увеличат, би възникнала необходимостта от включването последователно и на земите от класовете С, D и Е. Тогава разпределението на реколтата би изглеждало по следния начин:

Сума на заплатите, печалбите и рентите, когато се обработват земите А, В, С, D и Е
(всички стойности са в единици тегло за зърно)

Земя	Реколта	Заплати	Излишък	Рента	Рента/Реколта	Печалба
А	150	100	50	40	26,67%	10
В	140	100	40	30	21,43%	10
С	130	100	30	20	15,38%	10
D	120	100	20	10	8,33%	10
Е	110	100	10	0	0	10
Общо	650	500	150	10	15,38%	50

Арендаторът на последната по качество (пределната) земя (Е) би получил излишък само от 10 единици над вложения капитал (разходите за заплати = 100), т.е. печалба от 10% ($10 / 100 = 10\%$; той не плаща рента на собственика на земята). Конкуренцията за по-добрите земи ще доведе до това, че всички наематели на земи ще заплатят излишъка над печалбата от 10% на собствениците на земя, като рентата за най-добрата земя (А) сега би се увеличила на 40, на следващата по качество (В) – на 30 и т.н.⁷⁴

Горните таблици показват процеса на определяне на нормата на печалбата в селското стопанство, но Рикардо подчертава, че ако тя е например 50% (в случай, че се обработват само земите от клас А), „печалбата за всеки друг капитал, независимо дали в простите манифактури, съответстващи на състоянието в такова общество или във външната търговия... също би възлизала на петдесет процента. Ако печалбите за капитала, вложен в търговията, биха били повече от петдесет процента, капиталът в земеделието би бил изтеглен и инвестиран в търговията. В случай, че са по-малки, капиталът би бил приложен вместо в търговията, в селското стопанство“⁷⁵

На основата на тези разсъждения Рикардо стига до следните общи изводи:

- Нормата на печалбата проявява тенденцията да намалява, колкото повече земя се включва в обработката (от 50 %, когато се използва само земя от клас А в горните таблици, до 10 %, когато се обработват земи от всички класове – от А до Е).
- Делът на рентата в съвкупния продукт на обществото се увеличава: „... в една все по-развита страна, поземлената рента се увеличава не само като абсолютна стойност, но ... тя нараства и спрямо капитала, инвестиран в земеделието ... Това е едно изключително интересно гледище към ефектите на натрупването на капитал, и – както смятам – никога не е било разглеждано преди“⁷⁶.
- Цените на пшеницата (като събирателно понятие за всички селско-стопански стоки) се увеличават спрямо тези на златото и на манифактурните произведения: „Разменната стойност на всички стоки се повишава, когато трудностите по тяхното производство нарастват. Когато се появяват нови трудности само в производството на пшеница, тъй като са необходими по-голям брой работници за него, докато в производството на злато, сребро, платове и т.н. не се наблюдава по-голяма необходимост от работници, разменната стойност на

⁷⁴ Вж. Eltis, цит. произв., 193 – 194.

⁷⁵ Ricardo, D. *An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock*. London, 1815. Reprinted in Sraffa, цит. произв., Vol. 4., с. 12, цит. по Eltis, цит. произв., 194 – 195.

⁷⁶ Ricardo, 1815, с. 16, цит. по Eltis, цит. произв., с. 195.

пшеницата ще се повиши спрямо тези останали стоки ... Икономическото състояние на земевладелците ще се подобри (при нарастване на трудностите за добиването на хранителни стоки ... не само поради това, че ще получават по-голямо количество от земеделското производство, но и поради по-високата разменна стойност на това количество)⁷⁷.

- Когато производителността в селското стопанство нараства (например поради технически нововъведения и приложение на индустриална техника), необходимите за обществото аграрни стоки могат да бъдат произведени с използването на по-малко земи, т.е. „пределните земи“ не биха били включени в производството. Това ще доведе до намаление на размера на рентите при останалите класове земя. Ето защо Рикардо заявява, че „интересът на земевладелеца винаги е противоположен на интересите на всяка друга класа в рамките на общността: неговото положение никога не е по-благоприятно от това, когато хранителните стоки са оскъдни и скъпи, докато всички останали печелят тогава, когато хранителните стоки могат да бъдат купувани евтино“⁷⁸.
- Ефект, подобен на този на техническия прогрес, има увеличаването на разполагаемите за обработка плодородни земи. „Печалбата от капитала намалява само, защото не може да бъде набавена още земя, която е също толкова подходяща за производството на хранителни стоки; степента, в която печалбите намаляват, а рентите се повишават, зависи изцяло от нарастващите разходи за производството ... Затова когато отделни страни с увеличаващо се благосъстояние и нарастващо население при едновременно натрупване на капитал получат достъп до нови територии с плодородни земи, нито печалбите биха спадали, нито рентите биха се покачвали“⁷⁹.
- Ситуация, в която рентите не биха се увеличавали, съответно печалбите не биха намалявали, е и тази, при която вносът на селскостопанска продукция от трети страни по постоянни цени е неограничен. Тъй като Рикардо счита намаляващата норма на печалбата при едновременното нарастване на рентите за основна пречка пред икономическия растеж, в „Есе за влиянието на цената на зърното върху печалбите от капитала“ чрез изложената логическа аргументация той обосновава необходимостта от либерализиране на търговията със земеделски стоки (отмяна на „житните закони“)⁸⁰.

⁷⁷ Ricardo, 1815, с. 19, цит. по Eltis, цит. произв., 195 – 196.

⁷⁸ Ricardo, 1815, с. 21, цит. по Eltis, цит. произв., 196 – 197.

⁷⁹ Ricardo, 1815, с. 18, цит. по Eltis, цит. произв., 197 – 198.

⁸⁰ Вж. Eltis, цит. произв., с. 198.

- Машините увеличават нормата на печалбата, тъй като правят възможно нарастването на „маржа“ на произведеното от един работник над заплатата, която получава, т.е. повишават производителността на труда. Заплатата от своя страна може да бъде намалена при поевтиняването чрез механизация на манифактурните стоки от първа необходимост, купувани от работниците, което води до допълнително увеличение на печалбата.
- Рикардо признава, че употребата на машини в производството намалява необходимия брой работници, т.е. търсенето на работна сила, което накърнява интересите им. От друга страна обаче, по-ниските производствени разходи и съответно по-високите печалби стимулират бързото натрупване на капитал и водят до търсене на допълнителна работна сила⁸¹.

ПРОБЛЕМИ НА ПАРИТЕ

Парите са най-ранният обект на изследване у Рикардо. На тях той посвещава няколко статии и памфлети още през 1809 – 1811 г. (както и глава 17 от „Принципите“ – „За паричното обращение и банките“), но се връща към тематиката непрекъснато до края на живота си. През 1816 г. Рикардо публикува есето „Предложения за икономична и сигурна валута“ (англ. „Proposals for an Economical and Secure Currency“), в което излага своя „план за кюлчетата“ (англ. *Ricardo's Ingot Plan*).

През 1797 г. Bank of England изоставя ангажимента си да обменя напечатаните от нея банкноти срещу злато⁸² и увеличава масата на книжните пари, давайки начало, според Рикардо, на наблюдаваните силни инфлационни тенденции в първите години на XIX век, които други икономисти приписват на нарасналото търсене на стоки поради военните разходи на Англия (англ. *demand-pull inflation* в съвременната терминология)⁸³. Подкрепяйки страната на т.нар. *булионисти* (англ. *bullionists*) в спора, известен като “*bullionist controversy*”, Рикардо препоръчва бързо завръщане към златния стандарт – т.е. към задължението на Bank of England да обменя банкнотите в злато в съотношението от преди 1797 г. – но не в златни монети, а само в златни кюлчета. По този начин книжните пари биха продължили да бъдат основно средство за размяна, а ценният метал би се употребявал по-пестеливо и разумно (не за разплащане при ежедневни сделки). От друга страна, би била спряна инфлацията на книжните пари, тъй като гражданите биха има-

⁸¹ Вж. Eltis, цит. съч., с. 201.

⁸² В съотношение £3,894 за 1 унция злато, определено през 1717 г. от тогавашния главен монетен администратор, сър Исак Нютон (вж. Eltis, цит. съч., с. 189).

⁸³ Вж. Eltis, цит. съч., с. 191.

ли сигурност относно стойността им чрез възможността за превръщането им в определено количество злато по всяко време. Допълнително полезно следствие би било ограничаването на печалбите на Bank of England (т.нар. *сеньораж*), понеже те, убеден е Рикардо, принадлежат на английското общество, а не на шепа директори на банката. Планът на Рикардо е осъществен за кратко от 1819 до 1821 г., след което се преминава към класическата форма на златен стандарт с циркулиращи златни монети в обращение. Една от изтъкнатите причини за промяната в приложението на плана е увеличената фалшификация на банкноти след 1819 г. и източването на златните запаси на Bank of England⁸⁴. Като член на две комисии по земеделието в английския парламент през 1821 и 1822 г., Рикардо обяснява наблюдавания по това време спад на цените на земеделската продукция с богатата реколта, но и с действията на Bank of England, която за осигуряване на сеченето на златни монети след завръщането към класическия златен стандарт изкупува големи количества злато, включително от своите директори, оказали се притежатели на значителни частни резерви и реализирали чрез операцията големи печалби.

Според Рикардо „[с]тойността на златото и среброто точно така, както и стойността на всички други стоки, е пропорционална на количеството на труда, необходим за тяхното производство и доставка на пазара“⁸⁵. При постоянна стойност на парите, количеството от тях, което може да бъде употребено в страната като средство за обращение, зависи, от една страна, от тази стойност, а от друга, от стойността разполагаемите стоки⁸⁶ (*ранна теория за търсенето на пари, $M^D = M^D(Y)$*)⁸⁷

При постоянна стокова маса нарастването на количеството на парите предизвиква увеличаване на стоковите цени и обратно, защото новото количество пари ще представлява същото количество стоки, т.е. Рикардо възприема *количествената теория* на парите, макар това да противоречи на трудовата теория за стойността им. Ако златните и сребърните пари имат своя „вътрешна“ стойност в зависимост от вложените за добиването им часове труд (а не са само заместители на стоките при обращение), то при увеличаване на тяхното количество отношението, в което се разменят за стоки, не би трябвало да се промени, а просто една част от тях ще излязат от обращение под формата на съкровище, т.е. като хранилище на стойност. Трудовата теория за стойността на парите е логически съвместима с предположението на Рикардо за поведението на стоковите цени единствено в

⁸⁴ Вж. Kurz, цит. съч., с. 122, 124.

⁸⁵ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 122.

⁸⁶ Вж. Тошкова, цит. произв., с. 122.

⁸⁷ Вж. Седларски, Т., „Монетаристко развитие на теорията на търсенето на пари“. – *Годишник на Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*, том 11, 2013, 207 – 226.

случая на циркулация само на книжни пари. Книжните пари просто символизират „истинските“ (златни и сребърни) пари, без да имат собствена стойност и тяхното увеличение би довело до обезценяването им, защото сумарно ще представляват непроменено количество злато и сребро, т. е. овеществен труд⁸⁸.

Относителното нарастване на ценовото равнище в страната спрямо чужбина води до внос на стоки и износ на капитали, което понижава цената на местната валута на чуждите пазари и има за резултат тенденция към *изравняване (паритет) на покупателната способност* на валутните единици в страната и в чужбина⁸⁹. Рикардо подчертава многократно, че когато златната равностойност на английските банкноти се понижи с 10%, цените в Англия ще се повишат също с 10% спрямо тези в страните, които запазят златния стандарт непроменен⁹⁰.

Рикардо защитава *пълното металическо покритие* на книжните пари, т.е. вижда в тях само заместител на златото и среброто, без да осъзнае същността им на **кредитни пари**, създадени при реални икономически сделки⁹¹ (*вж. спора между валутната и банковата школа /currency school vs. banking school/*⁹²). При това положение *банките* са само институти за „удобно и икономично книжно парично обращение“ с пълно златно и сребърно покритие и не влияят на общото равнище на лихвения процент⁹³ (*срв. обаче с концепцията за депозитна и парична мултипликация*).

Лихвеният процент според Рикардо се движи в границите на нормата на средна печалба (в производството), но текущите му стойности се определят от търсенето и предлагането на заемни средства. Процентът не може да надвиши нормата на печалба, тъй като тогава не биха се намерили „инвестиционни проекти“, за които да бъде употребен/потърсен капиталът. Не може да бъде и нула, тъй като никой не би бил склонен да отпусне назаем своите пари⁹⁴.

ТЕОРИЯ НА ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ

Рикардо е на мнение, че свободната търговия открива възможности за безгранично развитие на производителните сили и носи изгоди, както за отделни лица, така и за обществото като цяло⁹⁵. Предпоставка за производ-

⁸⁸ Срв. пак там.

⁸⁹ Вж. Kurz, цит. произв., с. 124.

⁹⁰ Вж. Eltis, цит. произв., с. 191.

⁹¹ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 122.

⁹² Вж. Седларски, Т., „Монетаристко развитие на теорията на търсенето на пари“. – *Годишник на Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*, том 11, 2013, 207 – 226.

⁹³ Срв. пак там.

⁹⁴ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 123.

⁹⁵ Ковачев и колектив, цит. произв., 149 – 150.

ството на евтини и доброкачествени стоки е международното разделение на труда между отделните държави, специализацията и свободната задгранична търговия. „Никакво разширение на външната търговия няма да увеличи непосредствено общата сума на стойността в една страна, макар че твърде мощно ще съдейства за увеличаване масата на стоките и следователно на съвкупността от жизнени удобства“⁹⁶ (вж. т.нар. крива на производствените възможности (англ. production possibility frontier) – всички точки от кривата символизират производство с еднаква стойност от гледна точка на трудовата теория (пълна заетост на производствените фактори, включително труда), но ако се специализираме в едно благо, ще можем да го разменим за по-голямо количество от алтернативното, отколкото ако пренасочим собствени ресурси /часове труд/ за производството му). Според Рикардо международната специализация и разширяването на външната търговия носи изгода на страните във вид на увеличаване на масата от различни блага при едни и същи разходи на обществен труд⁹⁷.

В началото на аргументацията на Рикардо стои една от теориите на Адам Смит (*принципът на абсолютните предимства*, англ. *absolute advantage*): специализацията в производството на определени стоки е изгодна за една страна, когато поради (например) природните и климатичните условия в нея те могат да се произвеждат с по-малки разходи, отколкото в други страни. Впоследствие част от произведените количества могат да бъдат разменени изгодно срещу стоки, които на свой ред се произвеждат по-евтино зад граница. Налага се въпросът, дали търговията между две страни е изгодна, ако едната от тях не притежава абсолютни предимства в производството на

⁹⁶ Вж. Тошкова, цит. произв., с. 123.

⁹⁷ Тод Бухолц онагледява в книгата си „Живи идеи от мъртви икономисти“ аргумента на Рикардо по следния достъпен начин. Ейбрахам Линкълн веднъж прави следното протекционистко изказване: „Не разбирам много от данъци, но знам, че ако купя палто от Америка, аз имам палтото, а Америка има парите; ако купя палто от Англия, аз имам палтото, а Англия има парите.“ Линкълн не разбира, че една страна е по-богата, когато консумира много стоки и услуги. Ако Линкълн купи палтото, което харесва, от Англия, той заменя долари за британски паундове. Сега някой в Лондон има долари. Лондончанинът има две възможности: 1) да купи американски продукт или 2) да закупи паундове с доларите. В първия случай Линкълн е щастлив, защото има английското палто, което харесва, а лондончанинът е доволен от американската стока, която е купил. Във втория случай, доларите биха отишли при някого, който иска да купи американски стоки. Разрешавайки свободната търговия, държавите „принуждават“ своите граждани да не влагат ресурси в производства с ниска продуктивност, а да ги насочат към такива с висока производителност. При тези условия домакинствата могат да се наслаждават на повече стоки, без да правят големи жертви (Бухолц, Т. *Живи идеи от мъртви икономисти*. София: ИК Христо Ботев, 1993 [1989], 86 – 87). „Това, което ни е нужно е изобилие от стоки; ако можеше да се докаже, че жертвайки част от капитала си бихме могли да увеличим годишното производство на стоките [...] не би трябвало да роптаем за загубата на част от капитала“ (Рикардо, Д. *Сочинения*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955, с. 74, цит. по Ковачев и колектив, цит. произв., с. 150).

никакви стоки. Отговорът на Рикардо е утвърдителен. Според него, за да бъде изгодна специализацията и международната размяна, не е задължително страната да произвежда дадената стока с абсолютно по-малки разходи, от колкото тя се произвежда в чужбина. Достатъчно е съотношението на разходите за производство на дадената стока, в сравнение с разходите за производството на другите стоки в страната да е по-благоприятно, отколкото е това съотношение в други страни⁹⁸.

Така Рикардо извежда принципа на **сравнителните предимства** (англ. *comparative advantage*) въз основа на примера с производството на вино и сукно в Англия и Португалия, които търгуват двете стоки помежду си. Ако за произвеждането на определено количество сукно и вино в Англия е необходим трудът на съответно 100 и 120 души за една година, в Португалия необходимите работници са само 90 и 80. Това означава, че Португалия притежава *абсолютните предимства* и за двете стоки (може да произведе и едното, и другото благо по-евтино от Англия). Въпреки това обаче до международна търговия ще се стигне, защото „за нея [Португалия] ще бъде по-изгодно да влага своя капитал в производството на вино, срещу което ще получи повече сукно от Англия, отколкото би могла да произведе, ако прехвърли една част от своя капитал от производството на вино в производството на сукно.“⁹⁹

	Вино	Сукно
Англия	120	100
Португалия	80	90

Числовите стойности представляват количеството труд, вложен в производството на едно и също количество от двете стоки във всяка от страните. В Англия *относителната цена* (англ. *opportunity cost*) на виното, измерена в (непроизведени) единици сукно, е 1,2, докато в Португалия е едва 0,88 и докато цената на „домашно“ произведеното вино е по-малка от тази на чуждестранното, износът на вино и вносът на сукно ще са доходоносни¹⁰⁰. За Англия е удачно да изнася сукно за Португалия, където относителната цена е 1,125 и е по-висока от тази във Великобритания – едва 0,83.

⁹⁸ Вж. Ковачев и колектив, цит. произв., 162 – 163.

⁹⁹ Рикардо, 1981, с. 133, цит. по Тошкова, цит. произв., с. 124.

¹⁰⁰ Аргументацията на Рикардо предполага, че при международната търговия няма неограничена мобилност на капитала, каквато има при вътрешната търговия. Оттук, поне в началото на търговията, стойността на стоките не се формира от вложения труд: принципът, който регулира относителната стойност на стоките в една страна, не регулира относителната стойност на стоките при търгуването им между две или повече страни (вж. Vaggi & Groenewegen, цит. произв, 145 – 146 ; Албек, Седларски, *Международна икономика*, 2013, 22 – 68).

Свободата на търговията и специализацията на основата на сравнителните предимства Рикардо разглежда като универсален принцип, който „разпределя труда най-ефективно и най-икономично и същевременно, увеличавайки общата маса на продуктите, разширява всеобщата полза и обединява чрез една обща връзка на интерес и взаимодействие всемирната общност на нациите от цивилизования свят“¹⁰¹. Според него именно този принцип ще носи най-големи изгоди на Англия, като ѝ позволява да се снабдява с евтини суровини и да ускори натрупването на капитал и развитието на индустрията¹⁰².

Рикардо доказва действието на **автоматичен процес на уравнисяване на търговския баланс** на базата на количествената теория на парите. Съгласно нея зависимостта между покупателната способност на парите и количеството им в обращение е обратна, т.е. ако нарасне масата на парите, покупателната им способност намалява и обратното – малкото количество пари в обращение увеличава покупателната им способност. Рикардо е убеден, че свободното движение на пари и стоки ще доведе чрез промените в паричната маса и стоковите цени до естественото уравнисяване на търговските баланси на страните, които участват в международния стокообмен. При дефицити във външнотърговското салдо (повече внос отколкото износ) от страната изтичат пари. Намаленото количество пари ще доведе до увеличаване на разменната им стойност (спад на цените на стоките), което на следващия етап ще благоприятства износа и ще доведе до търговски излишък (активен търговски баланс). Процесът се повтаря в обратна посока до уравнисяване на външнотърговския баланс¹⁰³ (т.нар. *specie-flow-mechanism*¹⁰⁴). Рикардо се стреми да изведе препоръки за максималното отлагане във времето на настъпването на *стационарно състояние* в икономиката (постоянен брой на населението и липса на икономически растеж поради нарастване на стойността на земеделската продукция, а оттам – на естествените работни заплати и намаляването на нормата на печалбата, което прекратява натрупването на капитал), тъй като до неговото достигане работниците могат да получават заплати, по-високи от естествените, а за капиталистите съществуват стимули да инвестират допълнително в производството. Според него при свободен внос на хранителни стоки от чужбина достигането на стационарното състояние може да бъде отложено: „Чрез външната търговия ... благосъстоянието и населението на една страна могат да растат неограничено време, тъй като единствената пречка пред растежа

¹⁰¹ Ricardo, 1981, с. 133.

¹⁰² Срв. с Ковачев и колектив, цит. съч., 163 – 164; Албек & Седларски, цит. произв., 22 – 31; 36 – 43.

¹⁰³ Вж. Ковачев и колектив, цит. произв., 164 – 165.

¹⁰⁴ Срв. с Kurz, цит. произв., с. 134.

е оскъдността и следователно относителното оскъпяване на хранителните стоки и други суровини. Нека те да се доставят от чужбина в замяна срещу манифактурни продукти и ще бъде трудно да се каже къде е границата на натрупването на богатство и неговото производително приложение.“¹⁰⁵

РЕАЛИЗАЦИЯ И КРИЗИ

„Продуктите винаги се купуват за продукти или услуги, парите служат само за мерило, при помощта на което се извършва тази размяна. Някоя отделна стока може да бъде произведена в излишно количество и пазарът може да бъде до такава степен препълнен, че да не бъде възстановен даже и капиталът, изразходван за тази стока. Но това не може да се случи едновременно с всички стоки.“¹⁰⁶ (в глава 21 на „Принципите“). Т.е. всяка продажба е едновременно и покупка и обратно. Всеобщо **свърхпроизводство е невъзможно** (срв. със *Закона на Сей*¹⁰⁷). Понеже приема парите само като средство за обращение, Рикардо не взема под внимание възможността те да изпълняват функцията съхранение на стойност във времето – т.е. да разкъсат процеса на размяната на две независими части – продажба и последваща покупка (този, който продава една стока, не е задължително веднага да потърси друга)¹⁰⁸.

В своите „Бележки към Малтус“ (“Notes on Malthus”) Рикардо отхвърля идеята на Малтус, че не само пазарните, но и естествените цени се определят от силите на търсенето и предлагането, като безсъдържателна и неспособна да обори гледището, че „производствените разходи са големият регулатор на цената“¹⁰⁹.

Рикардо поставя на преден план влиянието на различните данъци върху нормата на натрупване на капитал в стопанството: „Няма данъци, които да не показват тенденция да намаляват способността за натрупване. Всеки данък засяга или капитала, или приходите [дохода]“¹¹⁰. Данъци, които отнемат твърде много от излишъка над заплатите на работниците биха придвижили икономиката по-бързо към стационарно състояние, т.е. към прекратяване на натрупването на капитал и край на икономическия растеж. Рикардо се противопоставя на предложението на Малтус за справяне с рецесията,

¹⁰⁵ Ricardo, D. *Funding System*, 1820, in: *Encyclopedia Britannica*, 4th Edition, London. Reprinted in Sraffa, цит. произв., с. 179, цит. по Eltis, цит. произв., с. 203.

¹⁰⁶ Цит. по Тошкова, цит. произв., с. 125.

¹⁰⁷ „...няма капиталова сума, която да не може да бъде употребена в една страна, тъй като търсенето е ограничено само от производството“ (Ricardo, 1951, с. 290; срв. с Kurz, цит. произв., с. 133; Седларски, *Икономически теории*, 124 – 128).

¹⁰⁸ Срв. с Тошкова, цит. произв., с. 125.

¹⁰⁹ Вж. Kurz., цит. произв., с. 123.

¹¹⁰ Ricardo, 1951, Vol. 1, с. 152, срв. с Kurz, цит. произв., с. 135; Eltis, цит. произв., с. 203.

последвала Наполеоновите войни, чрез финансирана с данъци програма за обществена заетост, както и специални възнаграждения за заетите с непроизводителен труд (стопански агенти, които не произвеждат материален продукт, но използват получения за услугите си доход за покупки на стоки и услуги). Тези „кейнсиански“ мерки за повишаване на съвкупното търсене (както биха били определени днес) не отчитат, според Рикардо, факта, че данъците биха намалили печалбите и следователно инвестициите, а оттам и всяка надежда за икономическо възстановяване¹¹¹.

Според Рикардо рецесията е резултат преди всичко от прекалено високите държавни разходи по време на войните, довели до натрупването на огромен дълг, само за погасяването на лихвите по който са необходими 10% от съвкупния продукт, отиващи в ръцете на държателите на държавни облигации. Ето защо планът на Рикардо предвижда еднократното погасяване на държавния дълг при условията на т.нар. *еквивалентност на Рикардо* (вж. *първата точка в настоящия текст*)¹¹².

В една от последните си речи в парламента през май 1822 г. Рикардо заявява оптимистично относно развитието на Англия в случай, че бъдат отменени ограниченията върху вноса на жито и бъде изплатен държавният дълг: „... ние няма да трябва да се оплакваме от изтичането на капитал, тъй като от всички страни на цивилизования свят капиталът ще се стича насам ... Англия би била най-евтината страна на света, където човек може да живее; населението и благосъстоянието биха достигнали такова ниво на просперитет, което уважаемите господа трудно биха си представили понастоящем“¹¹³.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. МЯСТОТО НА РИКАРДО В ИСТОРИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ

В своята „Обща теория на заетостта, лихвата и парите“ (1936) Джон Мейнард Кейнс пише: „Рикардо превзема изцяло Англия, подобно на светата инквизиция Испания“¹¹⁴. Макар в действителност името на Рикардо да се споменава рядко непосредствено след смъртта му в Англия, ролята му за развитието на икономическата наука бива широко призната по-късно. Приписват му се важни приноси в областта на паричната и валутната теория, теорията на стойността и разпределението, теорията на поземлената

¹¹¹ Вж. Eltis, цит. произв., 203 – 204.

¹¹² Вж. Eltis, цит. произв., 204 – 205.

¹¹³ Ricardo, 1951, Vol. 5, с. 187, цит. по Eltis, цит. произв., с. 205.

¹¹⁴ Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London, 1936, с. 32, цит. по Kurz, цит. произв., с. 136.

рента и на натрупването на капитал, теорията на международната търговия. Творчеството му има силни поддръжници сред икономистите, но и яростни критици до днес¹¹⁵.

От средата на XIX век икономическото развитие на Англия поема по предначертания от Рикардо път – през 1848 г. законите за житните мита са отменени и бариерите пред вноса на хранителни стоки са премахнати чак до присъединяването на Великобритания към Европейската общност през 1973 г. Правителствата почти без изключение водят политика на бюджетни излишъци, които се използват за постепенното погасяване на държавния дълг – лихвените плащания спадат от почти 10% от националния доход след Наполеоновите войни до по-малко от 1% през 1914 г.

Карл Маркс нарича Рикардо „последния велик представител“ на класическата политическа икономия, който „поставя основите на физиологията на буржоазната система“, на „разбирането на вътрешните ѝ органически взаимозависимости и жизнени процеси“¹¹⁶. Въпреки острата критика към някои от резултатите на Рикардо, Маркс се обляга в теоретичните си построения основно на Рикардовите приноси в икономическата наука. Той развива по-нататък трудовата теория на стойността и основава на нея своята теория за експлоатацията на нея.

Леон Валрас възхвалява теорията на Рикардо за поземлената (диференциална) рента, но не одобрява обстоятелството, че не е пренесъл лежащия в основата ѝ принцип на оскъдността и към останалите производствени фактори¹¹⁷.

Родоначалникът на маржиналистката школа в Англия, Уилям Стенли Джевънс ще напише, че Рикардо „е поставил колата на икономиката на грешната релса“ и е основал анализа си на „спорни и нереалистични допускания“. Йозеф Шумпетер ще нарече „рикардиански порок“ (англ. *Ricardian vice*) склонността на икономистите да подкрепят стопанскополитически мерки с разсъждения, които са валидни само при много ограничени условия¹¹⁸.

Дискусията около неутралността на финансираните чрез данъци държавни политики (като предложението на Рикардо за еднократно погасяване на държавния дълг) се възражда в средата на 70-те години на XX век от харвардския икономист Робърт Баро. Баро твърди, че кейнсианското стимулиране на съвкупното търсене чрез държавни поръчки няма да доведе до увеличаване на националния доход и заетостта, тъй като данъкоплатците

¹¹⁵ Вж. Kurz, цит. произв., с. 136, 138.

¹¹⁶ Marx, K. *Theorien über den Mehrwert*, Teil 2, MEW, Bd. 26.2. Berlin, 1965, с. 162, цит. по Kurz, цит. произв., с. 136.

¹¹⁷ Вж. Kurz, цит. произв., с. 136.

¹¹⁸ Вж. Kurz, цит. произв., 136 – 137; Eltis, цит. произв., с. 205.

биха очаквали увеличение на данъците за финансиране на направените държавни разходи и биха намалили своето потребление. Намаленото търсене от тяхна страна би неутрализирило увеличеното държавно потребление (вж. т.нар. *Ricardo–De Viti–Barro equivalence theorem*)¹¹⁹.

Съществен принос за възраждането на интереса към Рикардо имат неговите издадени събрани съчинения под редакцията на Пиеро Срафа (1951 – 1973), довели до нови формулировки и интерпретации на теоретичните му приноси. В свои анализи върху творчеството на Рикардо Срафа показва, че теорията му може да бъде формулирана непротиворечиво и без позоваване на трудовата теория на стойността¹²⁰. Подобно на Рикардо, Срафа развива модел на формирането на стойността и разпределението в стопанството, в който инпутът и аутпутът се състоят от едни и същи суровини. (“The Production of Commodities by Means of Commodities”, 1960), поставяйки началото на т.нар. *неорикардианска школа* в икономическата наука.

Постъпила на 16.12.2020 г.

¹¹⁹ Вж. Barro, R. J. “Are Government Bonds Net Wealth?”, *Journal of Political Economy*, Vol. 82, 1974, срв. с Eltis, цит. произв., 206 – 207.

¹²⁰ Вж. Kurz, цит. произв., с. 137. Дебати предизвиква критиката, произтичаща от тълкуването на Срафа, към неокласическата концепция за дадено „количество капитал“, което се определя независимо от и преди да е известна нормата на печалбата, както и относителните цени (вж. пак там).